

=== Elbert Márta – Révész Béla¹ =====

/// A Fekete Doboz szerepe a rendszerváltás időszakának vizuális dokumentációjában

== Joghézagba bújtatott megalakulás

Párttörténészek a kommunista rendszerek által gyakorolt sajtóirányítás mechanizmusának elvi alapjait is Leninhez vezetik vissza, pontosabban a még jóval a bolsevik forradalom előtt, 1901-ben írott „Mivel kezdjük” című munkájához.² Eszerint a sajtó szerepe „nem korlátozódik csupán eszmék terjesztésére, csupán politikai nevelésre és politikai szövetségesek toborzására. A lap nemcsak kollektív propagandista és kollektív agitátor, hanem kollektív szervező is”, ilyen minőségében tehát a párt eszköze, hogy bevonja a néptömegeket a szocialista építés folyamatába.³

A tömegkommunikáció pártállami irányításának praxisa hűen követte a lenini alapelveket. Egy korabeli szakanyag szerint „a párt politikai vonala határozza meg a sajtó politikai irányját, amely így összhangban áll pártunk általános elveivel és gyakorlatával, felfogásával, munkastilusával, módszerével. Más szóval, a tömegkommunikációnak a párt célkitűzéseit kell szolgálnia. Azt a nehéz és felelősségteljes munkát kell ellátnia a sajtónak, a rádiónak, a televíziónak, hogy gyorsan és megbízhatóan közvetítse a tömegekhez a munkásosztály pártja által kialakított és a szocialista építést szolgáló politikát. Afentiekből egyértelműen következik tehát, hogy a pártirányításnak elsősorban azt kell segítenie, ellenőriznie, miről írjanak a lapok, miről tudósítson a rádió, a televízió.”⁴

Az MSZMP kizárólagossága a sajtóviszonyok irányításában több szinten érvényesült. A párt testületei döntöttek valamennyi ideológiai, politikai, de a fontosabb személyi és gyakorlati kérdésekben is. A tömegkommunikáció ügyében legfőbb

1== Elbert Márta: a *Fekete Doboz Videófolyóirat* alapító tagja, rendező, szerkesztő, riporter. Révész Béla: egyetemi docens, SZTE ÁJTK, a Fekete Doboz Alapítvány kuratóriumának elnöke.

2 == Lásd: Jakab, 1970; Kulcsár, 1975; Lick, 1975; Varga, 1972.

3 == Lenin, 1980: 11.

4 == Fodor, 1978: 40.

szinten a Politikai Bizottság vagy az Agitációs és Propaganda Bizottság, olykor a Titkárság határozott.⁵ Mindezek középpontjában a média tulajdonviszonyait illető szigorú állami monopolhelyzet állt. A rendszerváltáshoz közeledve a nyilvánosságpolitika kényszerű változásait mégis inkább a korábbi pozíciókhoz való ragaszkodás befolyásolta: „*A Titkárság úgy ítélte meg, hogy a politikai információ betölti feladatát, a munka fontos eszköze, s szervezeti rendjét érintő alapvető változtatásokra nincs szükség. A követelmények azonban bizonyos tekintetben változnak. A politikai intézményrendszer korszerűsödésével bővül a nyilvánosság, a korábbinál is nagyobb jelentőséget nyer az állampolgárok véleménye, növekszik a párttagok és pártönkívüliek politikai aktivitása, a társadalmi szervek önállósága. A Központi Bizottságnak a párt vezető szerepét, a politikai rendszer továbbfejlesztését tárgyaló ülése után, az ebből adódó feladatokkal és a technikai korszerűsítés lehetőségeivel is számolva napirendre kell tűzni az információs munka fejlesztésének további feladatait.*”⁶

Az információs munka fejlesztésének a Titkárság által 1987 júniusában felvázolt stratégiája azonban még nem számolt az információkommunikációs technológia addig ismeretlen újdonságaival. Lassacskán itthon is érthetővé vált, hogy miért is jelölte 1983-ban a *Time* magazin – két évvel azután, hogy az IBM bemutatta a PC-t – a személyi számítógépet az „Év Emberének”. Híre járta annak is, hogy – ugyanebben az évben – az Egyesült Államokban megkezdte működését az első „maroktelefon-hálózat”. Kezdték beszivárogni Magyarországra is a magánkézben lévő videó-kamerák. A VHS (Video Home System) elnevezésű felvevő, ami ma már vállnyomórító ősletnek számítva muzeológiai értékkel bír, annak idején valódi csodának számított. Az események független dokumentálására, majd ezek terjesztésére alkalmas új eszköz – főleg riporteri-filmes kezekben – korábban nem tapasztalt kérdéseket vetett fel a sajtóellenőrzés terén is.

Az első független magyarországi filmes közösség, a *Fekete Doboz* munkatársai 1988-tól VHS-kamerával felszerelve végigfilmezték a rendszerváltás és az átmenet éveinek összes fontos eseményét. Olyanokat, amelyekről a sajtópolitikai intézkedések folytán a hivatalos tájékoztatás orgánumai nem akartak vagy nem is tudtak beszámolni. A politikai, társadalmi és kulturális rendezvényeket, az akkor alakuló,

5 = = Krauhulcsán–Müller, 2004: 23.

6 = = MNL OL M-KS 288. f. 7. cs. 779. ó. e. Az MSZMP KB Titkárság 1987. június 22-i ülésének anyagai. Jelentés a politikai információs munka tapasztalatairól, továbbfejlesztésének feladatairól. MSZMP KB Titkárság határozata.

később parlamenti párttá formálódott politikai szervezetek által szervezett tiltakozó megmozdulásokat, az elnyomott egyházak gyűléseit, a független szakszervezetek megalakulását, a bős–nagyvarosi vízerőmű építése ellen szervezett tömegtüntetéseket, és nem utolsósorban a rendszerváltás karakterét meghatározó Ellenzéki, illetve Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások eseményeit örökítették meg. A *Fekete Doboz* cenzúrázatlan videói egyedülálló mozgóképes kordokumentumait nyújtják a magyarországi rendszerváltásnak, a kommunista pártállamból a pluralista és demokratikus berendezkedésbe való átmenetnek. Ez a vizuális dokumentáció jelenti a *Fekete Doboz* történelmi fontosságát az utókor számára.

Elbert Márta, a *Fekete Doboz* egyik alapítója így emlékezett vissza a megalakulás körülményeire: „1987 tavaszán bejött filmgyári szobámba Jávor István⁷ standfotós, akivel a Cséplő Gyuri-filmben dolgoztunk együtt. Azt mondta, kapott egy videókamerát Párizsban élő nővérétől, ami egyfajta fájdalomdíj volt, mert Jávor nővére disszidálása miatt évekig nem kapott útlevelet, nem utazhatott Nyugatra. (Meg hát az Óra közi lakásában tartott repülőegyetemet sem méltányolta túlzottan a belügy.) Ezzel a kamerával kellene valamit kezdenünk, mondta, és én azonnal igent mondtam az ötletre. Elkezdtünk szervezni egy kis csapatot. Jávor Ember Juditot⁸ ajánlotta, én Lányi Andrást,⁹ Lányi pedig Vági Gábor szociológust. A Frankel Leó utcai lakásomban 1987. április 8-án, öten megalakítottuk a *Fekete Doboz*t. A név ott és akkor úgy született, hogy az asztalomon hevert az aznapi *Esti Hírlap*, és a főcímében az állt, még keresik az amerikai repülőgépet *Fekete Doboz*át. (Varsóba repültek az amerikai bokszzálogatott tagjai, és a gépük lezuhant.) Lányi volt, aki először mondta be a nevünket. *Fekete Doboz*. Már volt nevünk és egy videókameránk, de azon kívül semmi másunk. Ebben az időben nem léteztek Magyarországon hivatalosan civilszervezetek vagy filmes magáncégek, de voltak már szamizdat folyóiratok, mint a *Beszélő*, *Máshonnan Beszélő*, *Demokrata*, *Hírmondó* stb., működött a *SzETA* (Szegényeket Támogató Alap), a *Dialógus* Békecsoport. Mi viszont szerettünk volna nyilvánosan forgatni és a filmjeinket közönség előtt bemutatni.”¹⁰

A *Fekete Doboz* önmeghatározása szerint „videófolyóirat”-ként jött létre. A szerkesztőség nyilvánosság előtti bemutatkozására a Művészeti Dolgozók Szakszervezete

7 == Jávor István (1948–) a *Fekete Doboz Videófolyóirat* alapító tagja, rendező, szerkesztő, riporter.

8 == Ember Judit (1935–2007) filmrendező, dokumentumfilmes.

9 == Lányi András (1948–) író, filozófus, filmrendező.

10 == Elbert, 2018: 76.

Gorkij fasori¹¹ társalgójában került sor 1987. május 24-én. „Nyílik a Fekete Doboz!” című felhívásukban vázolták szándékaikat.¹²

„*A Fekete Doboz videó-kiadvány: rendszeres közleményeit évente négy alkalommal, kb. egyórás kazettán hozza nyilvánosságra. A sorozat darabjai egy-egy téma, vagy esemény elemző feldolgozását adják, ezen kívül rövid mutatóanyagokat, vagy interjúkat közölnek olyan tárgyakról, melyek videó dokumentációja rendelkezésünkre áll vagy készül. E tájékoztató jellegű anyagok nyomán a megrendelő kívánságának megfelelő terjedelmű és jellegű műsoros kazetta elkészítését vállaljuk magánosok és közöletek részére.*

A Fekete Doboz nem marad dobozban. Akazettákat cenzúrázza a Filmfőigazgatóság illetékese. Terjesztésükre felkérjük a Magyar Filmklubok Szövetségét, a MAVIDEO-t, a Magyar Amatőrfilm Szövetséget, a megyei művelődési központokat és a megyei könyvtárakat, valamint az egyetemek kulturális bizottságait. Az első szám 1988. első negyedében jelenne meg.

A Fekete Doboz szerkezete: A vállalkozás a Balázs Béla Stúdió önálló szekciójaként, a Magyar Film- és TV-művészek Szövetségének felügyelete alatt, a Soros Alapítvány anyagi támogatásával működik. Technikai bázisát a BBS részére az Alapítvány által adományozott videó-berendezés képezi. Non-profit vállalkozásként működik. A szerkesztőség irányítására Vági Gábor szociológust kérjük fel, művészeti vezetőnek pedig Ember Judit filmrendezőt. A szerkesztőség tagjai egyelőre azok, akik az alakuló megbeszélésen munkát vállaltak, kiegészítve azokkal, akiket erre a továbbiakban közös megegyezéssel felkérünk. Egy év múlva a szerkesztőség tényleges tagságát az elkészült, illetve készülő anyagok szerzőire korlátozzuk. Azon túl ők döntenek a műhely irányítóinak személyéről, új munkatársak bekapcsolásáról és minden egyéb, a szerkesztőség illetékességi körébe tartozó kérdésről.”¹³

11 == Ma Városligeti faszor.

12 == Érdemes a Jávor István és Lányi András által aláírt meghívó címzettjeinek nevét felidézni: „Balog Gábor filmes, Chikán Bálint kritikus, Dániel Ferenc dramaturg, Elbert Márta filmes, Ember Judit filmes, Fekete Ibolya filmes, Gáti Tibor szociológus, Hann Endre kommunikációelmélet, Havas Gábor szociológus, Hirschler Richárd újságíró, Jelenczky István képzőművész, Jeles András filmes, Kardos Sándor filmes, Kincses Károly fotós, Lévai Júlia zenekritikus, Magyar Bálint közgazdász, Megyesi Gusztáv újságíró, Mész András filmes, Mihancsik Zsófia rádiós, Nagy András író, Orosz Mária újságíró, Petőcz András irodalmár, Ráday Mihály tévés, városvédő, Rév István történész, Szabados Árpád képzőművész, Szemadám György képzőművész, Szent-Iványi István szociológus, Tarnói Gizella rádiós, Tímár Péter filmes, Vági Gábor szociológus.” Az Alapítvány 1988–2008 között keletkezett iratai 2022-re teljes egészükben a Vera and Donald Blinken Open Society Archives (OSA) megőrzésébe kerültek. Az iratok feldolgozása, illetve kutatásra történő előkészítése folyamatban van.

13 == Az állambiztonsági szervek által a Fekete Doboz megalakulásáról készített napi információs jelentést lásd az 1. sz. dokumentummellékletben.

A hatályos sajtószabályozásban lévő joghézag tette lehetővé a *Fekete Doboz Videófolyóirat* felbukkanását. A sajtóról szóló 1986. évi II. törvény fenntartotta a korábbi sajtójogi szabályoknak azt a rendelkezését, hogy a sajtótermékek előállításához és nyilvános közléséhez, valamint időszaki lap, illetve helyi stúdió alapításához – jogszabály eltérő rendelkezése hiányában – engedélyre van szükség. A kevés számú kivétel egyikét az időszaki lapok egyes számai képezik. Ezekhez külön-külön nem kellett engedély, viszont az időszaki lap meghatározott ideig vagy visszavonásig érvényes engedélyre – a törvény végrehajtási rendelete értelmében – nem terjedt ki annak évkönyveire, különszámaira, alkalmi kiadványaira és mellékletére.¹⁴ Az engedélyező hatóságoknak a korábbival megegyező körét szintén nem a törvény, hanem a végrehajtási szabályok tartalmazzák. Eszerint belföldi időszaki lapok alapítására, külföldi lapok belföldön történő nyilvános közlésére, helyi stúdió alapítására, valamint tájékoztatást tartalmazó, a jogszabály által meg nem nevezett „más technikai eszközre” a Tájékoztatási Hivatal elnöke, illetve annak jogutódja volt jogosult engedélyt adni. Ezzel szemben a könyvek, videókazetták, hangszalagok, továbbá a bármely más műsort tartalmazó technikai eszközök (ezek meghatározása hiányzott) a Művelődési Minisztérium által engedélyezhetőek voltak.¹⁵ Ismét Elbert Mártát idézzük:

„Különféle hivatalos fórumokon megpróbáltuk legálissá tenni a Fekete Dobozt. Egy már meglévő cég vagy állami alapítású intézmény befogadó nyilatkozata kellett volna ahhoz, hogy a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatala bejegyezze tevékenységünket. De sem a megkeresett Filmművész Szövetség, sem a minisztérium Filmfőigazgatóságán Kőhalmi elvtárs nem merete vagy nem akarta vállalni, hogy a kiadónk legyen. Mi ekkor már rendszeresen megjelentettük és VHS-kazettákon terjesztettük, árusítottuk videó-periodikáinkat: az 1988-as tömegdemonstrációkról készített, »Itt él a nép« és »A műtárgy« című összeállításainkat, valamint a Fidesz megalakulásáról szóló »Civil technikák« című filmünket. Ekkor még nem létezett semmilyen jogszabály arra vonatkozóan, hogy néhány civil ember csoportosulása bírósági bejegyzést kaphasson. Már-már egyezséget kötöttünk a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetemmel, szinte aláírás előtti fázisban volt a befogadásunk, de a befogadásért cserébe le kellett volna mondanunk a Fekete Doboz névről, mert ebbe a névbe ők nem egyeztek bele. Az új nevünk Janus Videó Folyóirat lett volna. Ekkor eszembe jutott Polgár Miklós gyerekkori barátom, aki a frissen alakult Pénzügykutató Részvénytársaság egyik vezetője volt. Megkerestem Miklóst, mert nagy hír volt akkoriban, hogy a Pénzügyminisztériumon belül

14 = = 12/1986. (IV. 22.) MT rendelet a sajtóról szóló 1986. évi II. törvény végrehajtásáról.

15 = = A „Fekete Doboz” megalakulását közvetlenül érintő további jogszabályok: 9/1982. (VII. 5.) MM rendelet a mozgófilmek gyártásának és forgalmazásának engedélyezéséről, valamint egyes filmgyártói munkakörök képesítéshez kötéséről szóló 4/1971. (VII. 31.) MM rendelet módosításáról; 1/1986. (IX. 1.) MTH számú rendelkezés az időszaki lap alapításának engedélyezéséről; 2/1986. (IX. 1.) MTH számú rendelkezés a helyi jellegű önálló rádió- és televízióműsort készítő stúdiókról 29/1986. (IX. 1.) MM rendelet az egyes sajtótermékek engedélyezéséről és az impresszum feltüntetéséről.

működő Pénzügykutató Intézetet Medgyessy Péter, akkori pénzügyminiszter, kidobta a minisztériumból. Így lettek ők az egyik első, akik a friss társasági törvény¹⁶ szerint részvénytársaságot alapítottak. Tardos Márton volt a Pénzügykutató első elnöke, és végül ők fogadták be a Fekete Dobozt. Ez nagyon bátor tett volt, mert mi, akik nem függünk a hivatalos filmgyártástól, akik Magyarországon a szocializmusban elsőként dolgoztunk állami forrás és állami cenzúra nélkül, és a VHS-en terjesztett filmjeinknek nagy hatása volt, hát nem mi voltunk a legjobb ajánlólevél egyetlen hivatalosan működő szervezetnek sem.

Az állami Magyar Televízió semmilyen tudósítást nem adott az utcai tüntetésekről és más ellenzéki megmozdulásokról, az operatőreiknek megtiltották az utcai forgatásokat, ellenőriztek minden általuk felvett anyagot.

A Fekete Doboz Videofolyóirat első felelős kiadója Tardos Márton lett, és az ő aláírásával már beadhattuk kérelmünket a Bányász Rezső vezette Magyar Népköztársaság Tájékoztatási Hivatalához, ahol engedélyezték Fekete Doboz Videofolyóirat periodikáink sokszorosítását és terjesztését.”¹⁷

A Soros Alapítvány említett támogatása 1988 decemberében még „elvi jellegű” maradt, ugyanis további pontosítást kértek a videofolyóirat pályázatához.¹⁸ A munka tervezésének előrehaladottságát jelzi az levél, amelyben a *Fekete Doboz* szerkesztői a leendő munka javasolt témáit körvonalazzák:

„– Tehetséges fiatal kutatómérnök elbúcsúzik barátaitól, kollégáitól, albérletétől, főnökétől. Miért nem akar itt maradni, itthon miért nem látja biztosítottnak jövőjét?

– Ténylegesen megnövelték az akadémikusok fizetését. Miért támogatja és helyesli az Akadémia a Bős-Nagymaros vízlépcső felépítését? Korrumpált mandarinok – elnyomorodó fiatal tudósok.

– Import szemét. Mérgező hulladékokat tartalmazó anyagok tömege érkezik Ausztriából, NSZK-ból, magyarországi tárolásra, elsüllyesztésre, megsemmisítésre, hogy itt szennyezzen földet, vizet, levegőt.

– A magyar hatóságok ezernél több erdélyi menekültet toloncoltak vissza Romániába. Ki a magyarokkal Magyarországról? Rettegő, bujkáló erdélyiek városokban és falvakban.

– Képek a nyomornegyedek, munkanélküliek, vidékről a fővárosba menekült családok életéről. Pályaudvarok éjszakai lakói, Dobozi utcaiak és az abból is kiszorultak.

– Állami gondozásba vétel. A tanácsi-gyámügyi bürokrácia potenciális ellenfélként kezeli a szegényeket. Kivált azokat, akiknek az előírásokkal ill. a hatósággal gyűlik meg a baja. Az ilyen »bűnöző hajlamú« családok gyerekeit törvényes eszközökkel lehet elvenni a szülőktől. És ezt meg is teszik.

16 == 1988. évi VI. törvény a gazdasági társaságokról.

17 == Elbert, 2018: 90.

18 == „1987 ősze óta 450 órát forgattak, s csak az Ellenzéki Kerekasztal üléseiről és a politikai egyeztető tárgyalásokról mintegy 120 órás anyaguk van. Mindennek létrejöttében a Soros Alapítvány eddig 2 és fél millió forinttal segített.” Nóvé, 1999: 185.

– Borsodban a munkanélkülieknek és családjaiknak barakktáborokat létesítettek. Az itt élőknek szinte egyetlen reményük, hogy a nyári mezőgazdasági munkák idején summásként, napszámoként dolgozhatnak.

– Csernobil. Hogyan növekedett meg a rákos betegek száma az elmúlt két évben Magyarországon. Összehasonlító statisztikák, orvosi vélemények: koraszületések, csecsemőhalálozások Csernobil előtt és után. Miért hallgat erről az egészségügy?”¹⁹

A felgyorsult események azonban felülírták a tervezett forgatási menetrendet.²⁰ „1988 nyarán-őszén egyik tüntetés a másik után zajlott. Volt bőven forgatnivalónk. Nézem a felvett anyagok jegyzékét, a következőket rögzítettük: tüntetés Nagymaroson és Budapesten a vízlépcső megépítése ellen, közel százezres tüntetés Erdélyért a Hősök terén, háromnapos Dunai duzzasztógáták konferencia, megkezdődnek a Szabad Kezdeményezések Hálózatának ülései a Bakony sörözőben, Fidesz-kongresszus a Jurta Színházban, megalakul a Wallenberg Kör, a Mazsahisz, a Mozgóképi Dolgozók Szakszervezete (Modesz), a Tudományos Dolgozók Demokratikus Szakszervezete (TDDSZ), Faludy György²¹ sok-sok évtized után hazajön és fellép a Jurta Színházban, Farkas Vladimir szegedi egyetemista fiatalokkal találkozik, a Közgazdasági Egyetemen többnapos konferenciát tart a frissen alakult Nyilvánosság Klub.²² Egyik ámulatból esünk a másikba. Lassan kétszáz óra forgatott anyagnál tartunk, és még csak 1988 őszén járunk” – emlékezett vissza Elbert Márta.²³

A Fekete Doboz által szolgáltatott „másik híradó” fontosságának ékes bizonyítéka volt (és maradt) a videófolyóirat legelső számaként jegyzett „Civil technikák”. Az állambiztonság közléről figyelte a történeteket: „A Balázs Béla Stúdió egyik munkatársa közölte Kövér Lászlóval, az un. Fialat Demokraták Szövetsége egyik vezetőjével, hogy a stúdiót érdekelné a FIDESZ helyzete és dokumentációt akarnak készíteni arról, hogyan született az egész, milyen intézkedések történtek akár ideológiailag, akár politikailag és mik a további tervek. A felvételek folyamatosan készülnének, ahogy haladnak az események, mintegy naplószerűen. Véleménye szerint ez – a FIDESZ megalakulásától függetlenül – nagyon értékes dokumentáció lenne két év múlva, amikor a történéseket már lehetetlen lenne rekonstruálni. Kövér szívesen vállalkozott a felvé-

19 == OSA Fekete Doboz Alapítvány Irattára. A Fekete Doboz Videófolyóirat tématervezetei az 1988-as évről. 1988. január 10.

20 == A Fekete Doboz 1988–1989-ben ténylegesen leforgatott filmjeinek jegyzékét lásd a 2. számú dokumentumban.

21 == Faludy György (1910–2006) költő, műfordító, író. 1956 utáni emigrációjából 1988-ban tért vissza Magyarországra.

22 == 1988. október végén alakult meg a Nyilvánosság Klub Országos Egyesület. Célja, hogy „elősegítse a nyilvánosság intézményeinek és működésének megújítását, az állampolgárok véleménynyilvánítási és tájékoztatói jogának, a szólás- és a sajtó szabadságának maradéktalan érvényesülését”. Lásd Halmi-Vásárhelyi, 1998.

23 == Elbert, 2018: 90.

telekre, de a többiek nevében nem nyilatkozott.”²⁴ Féléves forgatás eredményeként készült el az egyórás film, amely azóta sokat hivatkozott forrásává lett a Fidesz-genezis korai történetének.²⁵ Ráadásul a *Fekete Doboz* már 1988. március 30-án is ott volt a Tinódi mozibeli Fidesz-gyűlésen, ahogyan forgatott a Fidesz május eleji sajtóperén, vagy május közepén a Jurta-nagygyűlésen is.²⁶

Elbert Márta visszatekintése nyomán látható, hogy a Fekete Doboz figyelemmel kísérte a civil társadalom egészének egyre színesedő palettáját is: „*Sorban alakultak az új pártok, illetve alakultak újjá az 1948 után betiltott politikai szerveződések. 1988. november 13-ára a Szabad Kezdeményezések Hálózata közgyűlést hívott össze a Jurta Színházba. Az egyetlen napirendi pont, hogy a szervezet a szabad társulásból átalakuljon-e ellenzéki párttá. A színházban a zsúfolt széksorokban ülő és a rengeteg álló néző kíváncsian várta, hogy a jelenlévők többsége megszavazza-e a Hálózat átalakulását Szabad Demokraták Szövetségévé. Magyar Bálint,²⁷ Solt Ottilia,²⁸ Eörsi István²⁹ és mások rendkívül nagyhatású beszédekben érveltek a párttá alakulás mellett, de voltak, többek között Bába Iván³⁰ is, akik mereven elutasították az ellenzéki párt hivatalos létrejöttét.³¹ A Múzeum kávéházban újjáalakult a Cserkészszövetség,*

24 = = ÁBTL 2.7.1. III/III-83-2/1988. 1988. május 3. A jelentésben hivatkozott „Balázs Béla Stúdió egyik munkatársa” egyébként nem Káel Osaba, ahogyan ezt Pütkösti Árpád vélte (Pütkösti, 2005: 384-385.). Bár a Makk Károly filmrendezői osztályába járó Káel Osaba is forgatott ugyan a fideszes vezetőkkel készült interjúk alkalmával, de a Pütkösti által is hivatkozott napi jelentés tervezetéből kiderül, hogy a „BBS munkatárs” P. László, azaz (kézzel beírva) Pesti László volt. Ez a NOIJ végleges, összefoglaló jelentéséből kimaradt, vö. ÁBTL 2.7.1. III/III-83-86-9/1988. 1988. május 3.

25 = = Pütkösti, 2005: 327.

26 = = Bozóki, 1992: 23–25, 53–57.

27 = = Magyar Bálint (1952–) politikus, történész, szociológus. Alapító tagja a 1988. május elején létrejött Szabad Kezdeményezések Hálózatának, majd az 1988 novemberében megalakult Szabad Demokraták Szövetségének. Ennek képviselőjeként vett részt 1989-ben az Ellenzéki Kerekasztal munkájában.

28 = = Solt Ottilia (1944–1997) szociológus, politikus. 1979-ben létrehozta a Szegényeket Támogató Alapot. A Szabad Demokraták Szövetségének alapító tagja.

29 = = Eörsi István (1931–2005) író, költő, műfordító, publicista. Az 1980-as években Nyugat-Berlinben élt. 1989-ben visszatért Magyarországra, majd tagja lett a Szabad Demokraták Szövetségének.

30 = = Bába Iván (1950–) műfordító, szerkesztő. Az 1980-as években a *Nagyvilág* című folyóirat rovatvezetője, 1989 és 1990 között a *Dátum* című független napilap főszerkesztőjeként dolgozott.

31 = = Ellenzéki értelmiségiek egy csoportja 1988. március 17-én hozta létre a Szabad Kezdeményezések Hálózatát (SZKH), amely a különböző független politikai csoportosulások közötti koordinációt tekintette elsődleges feladatának. Lásd: Van kiút, 1988. Az 1988. november 13-án megtartott közgyűlés döntött úgy, hogy pártként megalakul a Szabad Demokraták Szövetsége, az SZKH pedig Hálózat néven él tovább. Az eseményről – meglepetésre az MSZMP napilapja, a *Népszabadság* is beszámolt: Szabad Demokraták Szövetsége alakult. *Népszabadság*, 1988. november 14. 5.

a Pilvaxban a Kiszgazdapárt, az MDF is elvesztette fórum jellegét és párttá alakult. Működni kezdett a Független Jogászforum, a Fidesz munkáscsoportot alapított. Ez év decemberében nagygyűlést rendeztek a független szakszervezetek is. A PDSZ, a Pedagógusok Demokratikus Szakszervezete pedig tüntetést szervezett a Vörösmarty térré. De ne feledkezzünk meg a szegedi egyetemisták 1988 őszi sztrájkjáról vagy a Közgazdaságtudományi Egyetem hallgatóinak ülősztrájkjáról sem. A Parlament előtt a katonai szolgálatmegtagadók tüntettek, hiszen a rezsim még mindig szabadságvesztéssel sújtotta azokat a fiatal férfiakat, akik a fegyveres katonai szolgálat helyett az ugyanolyan hosszú idejű civil társadalmi munkát vállalták volna. Ez volt az az időszak, amikor mindenkinek köszöntem az utcán, akiket a vágószobában a monitoron láttam. Valahogy az volt az érzésem, hogy ők is ismernek engem, nem csak én őket.

A politikai fordulat egyik legfontosabb mozzanata számomra az volt, amikor 1989. március 19-én, a Corvin moziban közgyűlést tartott az SZDSZ, és Kis János,³² a párt elnöke felszólalásában azt javasolta, hogy az ellenzéki pártok tömörüljenek egységbe, és kezdjék meg egymás között a tárgyalást a demokratikus politikai átmenetről. Ekkor a nézők között helyet foglaló Kónya Imre felállt, és a Független Jogászforum nevében felajánlotta, hogy megszervezik az ellenzéki kerekasztalt. A közgyűlés vezető elnöke, Vásárhelyi Miklós megszavaztatta a tagságot, hogy elfogadják-e Kónya javaslatát. A tagok szinte ellenszavazat nélkül fogadták el az indítványt.³³ Ezzel indult el a békés átmenet, a később »kialkudott forradalom«-nak³⁴ is nevezett politikai és társadalmi rendszerváltás Magyarországon.”³⁵

=== A Fekete Doboz „legszebb nyara”

Az 1989-es év a Fekete Doboz hőskora. Az Ellenzéki, illetve a Nemzeti Kerekasztal³⁶ eseményeinek dokumentálása, majd az év végén a belső állambiztonsági szolgálat összeomlásához vezető Duna-gate botrány videófelvételei szinte főszereplővé tették

32 == Kis János (1943–) filozófus, az SZDSZ alapító tagja és első elnöke. A Nemzeti Kerekasztal-tárgyalásokon a Jóléti Bizottság tagja.

33 == A Szabad Demokraták Szövetsége felhívástervezete a független szervezetek kerekasztalának létrehozására. 1989. március 19. Lásd: Bozóki – Elbert – Kalmár – Révész – Ripp E. – Ripp Z. (szerk.), 1999: 58.

34 == Tőkés, 2018

35 == Elbert, 2018: 100.

36 == A Kádár-rendszerrel szemben álló ellenzék kilenc szereplőjéből 1989 márciusában szerveződött egyeztető fórum azzal a céllal jött létre, hogy az MSZMP ne tudja az ellenzéki csoportokat különkukkkal megosztani. Ennek eredményeképpen 1989. június 10-én megegyeztek arról, hogy Nemzeti Kerekasztal néven az állampárt, az Ellenzéki Kerekasztal és a társadalmi szervezetek és mozgalmak bevonásával háromoldalú tárgyalások kezdődnek a Parlamentben az alkotmányos rendszer átalakításáról. A szeptember 18-i megállapodást követően a tárgyalások lényegesebb eredményeit az országgyűlés törvényhozása legitímálta.

a *Fekete Doboz* felvételeit. Ismét Elbert Mártát idézzük: „1989 tavaszán, a *Független Jogászforum* vezetője, Kónya Imre megkeresett, hogy hamarosan elindulnak a tárgyalások az ellenzék pártjai között, és szívesen venné, ha a *Fekete Doboz* ott lenne az üléseiken, és rögzítené az elhangzottakat. De még egy kis türelmet kér, mert a felvételek engedélyezéséhez megszavaztatja a pártok által a kerekasztal-tárgyalásokhoz delegált képviselőket. Ezért nem lehettünk ott az Ellenzéki Kerekasztal (EKA) alakuló ülésén. A résztvevők úgy döntöttek, hogy a továbbiakban mi lehetünk azok, akik kizárólagosan rögzíthetik az eseményeket, így a további üléseiken már jelen voltunk. A megállapodás úgy szólt a *Fekete Doboz* és a Kerekasztal között, hogy minden ülés után a forgatott kazettákat leadjuk Kónyának, aki biztonságba helyezi és megőrzi a felvételeket.³⁷ Az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar büntetőjogi tanszékének könyvtárában kezdődtek meg a titkos tárgyalások. Sólyom László és Kónya Imre felesége, Kutrucz Katalin a Büntető Tanszéken oktattak, ezért esett a választás erre a biztonságosnak tűnő tárgyalási helyszínre. A négyesögletes kerekasztal résztvevői voltak többek között a *Független Jogászforum*, a *Magyar Demokrata Fórum (MDF)*, a *Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ)*, a *Fiatal Demokraták Szövetsége (Fidesz)*, a *Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt* és a *Magyar Szociáldemokrata Párt* képviselői.”³⁸

A rendszerváltás éve eseményeinek forgatagából mindenképpen kiemelkedik Nagy Imre és társainak újratemetése. Miközben az idő múltával a rendszerváltás emblematikus eseményei meglehetősen diffúzzá váltak az egyéni és a kollektív emlékezetben, a június 16-án történtek maradandó élményként őrződtek meg. Nagy Imre emlékének megőrzésében a *Fekete Doboz* két alkalommal is főszerepet játszott, de mindkettő még az újratemetés előtti események megörökítésével kapcsolatos. Nagy Imre kivégzésének évfordulóján, 1988. június 16-án Budapesten és Párizsban is sikerült forgatni, majd párhuzamos történetekként – a *Harangszó fél egykor* című filmben – egymás mellett közzétenni ezeket a felvételeket. A Père-Lachaise temetőben méltóságteljes körülmények közepette felavatták Nagy Imre és mártírtársainak Rajk László³⁹ tervezte emlékművét, miközben ezzel egy időben Budapesten a karhatalom és az állambiztonság erőszaktól sem mentes oszlatással akadályozta meg a demokratikus ellenzéknek a Batthyány-örökmécseshez szervezett megemlékezését. Politika- és mediatörténeti jelentősége azonban a világszerte nagy érdeklődést kiváltott kihantolás dokumentálásának lett.

„A *Fekete Doboz* megkapta a forgatási engedélyt a családoktól, így elejétől a végéig rögzítettük a Rákoskeresztúri Köztemető 301-es parcellájában a sírok feltárását, a csontvázak kihantolását, rendes koporsókba tételét. Két kamera volt jelen a temetőben,

37 == A *Fekete Doboz* kamerája végül az Ellenzéki Kerekasztal ötödik, 1989. április 19-i ülésén kezdte meg (az ülés kezdetéről kissé lekésve) rögzíteni az történeteket. Bozóki – Elbert – Kalmár – Révész – Ripp E. – Ripp Z. (szerk.), 1999: 136.

38 == Elbert, 2018: 103.

39 == Rajk László (1949–2019) építész, díszlettervező, a demokratikus ellenzék tagja, politikus. 1988 novemberében a Szabad Demokraták Szövetsége alapító tagja.

a belügyminisztériumé és a Fekete Dobozé. Rendkívül feszült, drámai hangulatban zajlott a feltáró munka, alig lehetett tudni, hogy hol helyezkednek el a sírok, és az sem könnyítette megtalálásukat, hogy a jeltelenül eltemetett koporsókat gyakran egymás fölé rakták. Amikor megtalálták a keresett sírokat, percről percre váltak bizonyossá a kivégzettekkel elkövetett gyarlóságok. Néhány holttestet az arcukkal a föld felé fordítva, drótokkal összehurkolt kátránypapírba csomagolva dobáltak a jeltelen sírokba. Ezt a temetési módszert a KGB alkalmazta” – emlékezett Elbert Márta.⁴⁰

Erre az időszakra esett a *Fekete Doboz* nagyszabású forgatási programjának lebonyolítása a Szabad Európa Rádió (SZER) müncheni szerkesztőségében. Korábban a Magyar Televízió részéről Havas Henrik és Forró Tamás beszélgette a SZER munkatársait, és bár a forgatott anyag töredéke került csak vetítésre, ellentmondásos hatást tett a müncheni megkérdezettekre, sőt, két interjú hevesebb botrány kirobbanásához is vezetett. Így különösen szívélyesnek tűnt a *Fekete Doboz* forgatócsoportjának fogadtatása.⁴¹ Elbert Márta számára személyesen is fontos volt a látogatás: „Ifjúságom gondolkozásmódját, politikai helyzetfelfogását és hovatartozásomat meghatározta, hogy folyton a Szabad Európa Rádiót hallgattam. Gyerekként főként Cseke László⁴² zenei műsorait, fiatal felnőttként már a politikai elemző műsorokat is. Hangról minden bement, műsorvezetőt, hírolvasót, szerkesztőt ismertem, az egyes műsorok szignálzenéje beleégett a tudatomba. A beszélő hanghoz általában elképzelt az ember egy figurát is. Én is így voltam a SZER munkatársaival. De előbb arról, hogyan is kerültünk Münchenbe? Lángh Júliával,⁴³ akinek hangját évek óta Hajdu Annaként párizsi tudósításaiból ismertem, és akivel a Pére Lachaise temetőben találkoztam először, rögtön baráti kapcsolatba kerültünk. (Barátságunk azóta is eleven és megszakítás nélküli.) Juli és Cseke László (Ekecs Géza) kérte meg az engedélyeket a SZER amerikai és magyar vezetőségétől, hogy a *Fekete Doboz*, Magyarország és valószínűleg a keleti tömb országainak videósai közül elsőként, filmet forgathasson a Szabad Európa Rádióról. Jávor, Hann Bandi⁴⁴ és én, Lángh Juli SZER által bérelt tágas müncheni lakásában szívességi vendégekként laktunk a Kaulbach és az Ohm utca sarkán.

Amikor először beléptem a Szabad Európa Rádióba, az volt az első benyomásom, hogy az épület sokkal kisebb, mint amit képzeltem, színesebbet és nyüzsgőbbet is gondoltam. Amikor élőben »láttam« a hangokat, újabb meglepetés ért, akit kövérnek hittem, az sovány volt, akit szőkének, barna, akit idősnek, az fiatal és így tovább. Sok jól ismert hang öltött testet. Megható volt a találkozás ifjúkorom Cseke Lászlójával, aki

40 == Elbert, 2018: 104.

41 == Borbándi, 1996: 504–505.

42 == Cseke László (1927–2017) újságíró, a müncheni központú Szabad Európa Rádió műsorvezetője.

43 == Lángh Júlia (1942–) író, műfordító, újságíró, a müncheni központú Szabad Európa Rádió műsorvezetője.

44 == Hann Endre (1946–) szociálpszichológus, 1989-ben az első független közvéleménykutatató intézet, a Medián Közvélemény- és Piackutató Intézet egyik alapítója.

nemcsak arra vállalkozott, hogy bemutassa nekünk a Szabad Európa Rádió működését, és életrajzi interjút ad, hanem még azt is felajánlotta, hogy a másnapi Délutáni Rendezői című élő műsorát a mi hármunk zenei kérései alapján teljesíti. Jávorról és Hann Bandival a fél éjszakát azzal töltöttük, hogy kinek melyik zenei kívánsága kerüljön adásba. Az egyórás élő »Délutáni Rendezői«-t Cseke kommentárjaival, teljes egészében rögzítettük is. E látogatásunk egy későbbi, négyrészes Szabad Európa Rádió-filmünknek lett az alapja. 2017-ben, Cseke László 90 éves születésnapjára köszöntéseként készítettem egy portréfilmet róla, természetesen beleszóva a ma már nem létező Szabad Európa Rádió működését és benne az ő nélkülözhetetlen szerepét. E filmben felhasználtam az 1989-ben készített életrajzi interjút és a mi kéréseinket teljesítő felejthetetlen »Délutáni Rendezői«-t is.⁴⁵

1989 nyara azonban mégis a három hónapos Ellenzéki és Nemzeti Kerekasztal-ülések eseményei felvételeinek elkészítésével teltek. Ekkoriban indult meg az a nagyszabású, idő- és munkaigényes munka, amely a sokórányi forgatási anyag szerkesztését, feldolgozását, „fogyaszthatóvá tételét” célozta. Elbert Márta így számolt be erről: „Pesty Laci⁴⁶ volt a vágó, én a szerkesztő. Bozóki András és Berkovits György segítettek az első két rész előszerkesztésében. Százötven óra forgatott anyagból vágtuk meg az ötször 50 perces sorozat végső változatát. Két hónapon át minden éjjel dolgoztunk.

Időközben a Magyar Televízió egyes csatornájának Baló György lett a vezetője, és ő azt szerette volna, ha a sorozat még jóval a szabad választások előtt adásba kerül. Az Ellenzéki Kerekasztal pártjaival forgatásunk megkezdésekor abban állapodtunk meg, hogy a felvett anyag és az abból készült bármilyen film, könyv vagy részlet nyilvánosságra hozatala csak a pártok beleegyezésével történhet. Ezért vetítéseket szerveztünk a pártok képviselőinek az elkészült ötrészes filmből. A Magyar Demokrata Fórum, a Kereszténydemokrata Néppárt, a Bajcsy-Zsilinszky Baráti Társaság és a Magyar Néppárt nem egyezett bele, hogy a Magyar Televízió műsorára tűzze a filmsorozatot. Orbán Viktor a Fidesz, Kószeg Ferenc az SZDSZ, Gaskó István a Szociáldemokrata Párt, Bruszt László a Liga Szakszervezetek, Boross Imre pedig a Kisgazdapárt nevében aláírta, hogy szervezetük részéről nincs akadálya a film bemutatásának.

Később számos alkalommal próbáltak politikusok és televíziós potentátok megszarolni azzal, amennyiben az ő kívánságuk szerint vágom át a filmet, akkor elintézik, hogy adásba kerüljön a sorozat a Magyar Televízióban.

Mivel erre sosem voltam hajlandó, az ötrészes Az Ellenzéki Kerekasztal története című filmünket, amely a rendszerváltás leghitelesebb dokumentuma, sem akkor, sem azóta nem mutatta be egyetlen televízió sem.⁴⁷

45 == Elbert, 2018: 105.

46 == Pesty László (1964–) a Fekete Doboz Videó folyóirat alapító tagja, rendező, szerkesztő, riporter.

47 == Elbert, 2018: 125.

Egy váratlan, a legkevésbé sem tervezhető esemény borította fel az év végén nemcsak a *Fekete Doboz* rendes munkáját, de veszélyeztetni látszott a nyár során konzenzussal kialakított megállapodások további sorsát is. A „Watergate-ügy” az Egyesült Államok alkotmány- és politikatörténetén túl általánosabb jelentést is nyert. Világszerte metaforájává lett a hatalom birtokában titokban, megengedhetetlen eszközöket alkalmazó kormányzati politikának. Nem véletlen, hogy amikor 1990 elején a magyarországi rendszerváltás legnagyobb titkosszolgálati botránya kirobbant, a sajtó gyorsan megtalálta a legmegfelelőbb kifejezést: „a magyar Water-gate = Duna-gate-ügy”. 1990. január 5-én az SZDSZ és a Fidesz sajtótájékoztatón bejelentette: feljelentést tesznek amiatt, hogy a Belügyminisztérium Állambiztonsági Főcsoportfőnöksége ellenzéki politikusokról és mozgalmakról gyűjtött adatokat törvényellenesen, titkosszolgálati eszközökkel. Ezért szorgalmazzák a felelősök leváltását, illetve lemondását. A Kossuth rádió aznapi „Esti Hírmagazin” című adása szerint maga a kifejezés először – Magyar Bálinttól – a sajtótájékoztatón hangzott el: *„Könnyen lehet, hogy a magyar Watergate ügy első számai vannak kibontakozóban – mondta a FIDESZ és az SZDSZ mai közös sajtótájékoztatóján. Nyilvánosságra hoztak írásos és film bizonyítékokat arra vonatkozóan, hogy a BM III/III-as, azaz az állambiztonság belső elhárítási osztálya rendszeresen gyűjt anyagot az érvényben levő törvények szerint bűncselekménynek minősülő tevékenységgel, úgymint a telefonvonalak lehallgatásával, a levéltitok megsértésével, valamint az úgynevezett hálózat, vagyis beépített ügynökök jelentései alapján politikai pártok és személyek tevékenységéről. A Fekete Doboz szerkesztőségének filmje szemléletesen mutatta be azokat az iratokat, amelyek az említett ügyosztály munkájának eredményeképpen mind a mai napig születtek és születnek, hiszen a szigorúan titkos felülbélyegzéssel ellátott iratok között még 1989 december végén keltezett is található.”*⁴⁸

A helyzet lényege, hogy kiderült: miközben az állampárt vezetői a nyilvánosság előtt a békés átmenetről tárgyaltak az ellenzék vezetőivel, addig a titkosszolgálat szervezetei teljes erővel gyűjtötték az anyagokat az ellenzék tevékenységéről, és folytatták operatív „játzmáikat”, vagyis befolyásolási akcióikat.⁴⁹ A közvélemény megdöbbenése annak ellenére mélynek is őszintének bizonyult, hogy a sajtónyilvánosság 1989-es hirtelen kiszélesedése már „bulvárosította” a hírfogyasztás piacát. 1989 őszén a pár-

48 = OSA 300-40-1. 88. doboz. Esti Hírmagazin, Kossuth Rádió. 1990. január 5. 22:00.

49 = Az állambiztonsági szolgálatnak arra az esetre is volt válasza, ha az ellenséges kategóriák tevékenysége nem lépi át a büntetőjogi pönalizálhatóság határát. Ilyenkor az elhárítás különféle operatív eszközöket és „kombinációkat” alkalmazott. A nyílt intézkedéseken túl ilyenek az operatív megelőzés, a bomlasztás, leválasztás, elszigetelés, az ellentétek szitása, a meglévő ellentétek kihasználása és mélyítése, a vezéregyenységek lejáratása stb. Így az ellenséges erők lejáratására ki kell használni a közrendet, a közbiztonságot, a közkerölcsöt sértők által elkövetett bűncselekményeket, szabálysértéseket is, emellett pedig „az eredményes operatív elhárító munka érdekében javítsák kapcsolataikat kulturális életünk társadalmi és állami vezetőivel”. A vonatkozó irodalom tulajdonképpen ezt tekintette az állambiztonsági tevékenység igazán szakmai területének. ÁBTL 4.1. A-3017/15.

tok már „hangerőpróbát” tartottak, ez pedig olyan túlfűtött hangulatot eredményezett, amelyben minden egyébnél fontosabbá vált az „azonnali látszódás”, hírré válás.⁵⁰

A botrányt a nyilvánosság elé táró 1990. január 5-i sajtótájékoztató előtt egy órával az SZDSZ és a Fidesz képviselőjében Kis János és Fodor Gábor⁵¹ felkeresték Németh Miklós kormányfőt a hivatalában, és levelet nyújtottak át a szolgálatok alkotmányértő gyakorlatával kapcsolatos információikról, illetve az ennek megtiltására vonatkozó követeléseikről.⁵²

A *Fekete Doboz* azáltal vált főszereplővé az ügyben, hogy a törvénytörtő állambiztonsági működésről szóló információkat egy állambiztonsági tiszt, Végvári József őrnagy szolgáltatta a *Fekete Doboz* videós stáb újságírójának és a *Magyar Hírlap* fotósának (Lovas Zoltán, Gál Zoltán) azzal a karácsonyi „játsmával”, hogy becsempészte őket az állambiztonság központi épületébe, készítsenek kompromittáló felvételeket a titkos iratokról.⁵³ A karácsonyi ünnepek után illegalitásba vonult őrnagy napokon át ült a kamera előtt, és részletes, feltáró vallomást tette a titkosszolgálatok működéséről, január 19-én pedig óriási médiaérdeklődés mellett nyilvánosságra hozták az államvédelmi központban készült felvételeket is

„Abban maradtunk Lovas Zolival, amikor éjszaka készen lesznek a film végső vágásával, elhozza hozzám a kazettát, és majd én viszem el azt a moziba. Zoli hajnali négykor jött és rögtön el is rohant. (Minő konspiráció!) Mielőtt elindultam a Graffitibe⁵⁴, felhívtam telefonon a Párizsban élő Kemény István barátomat, és csak annyit mondtam neki, ha este hat óráig nem hívom újra, kezdjen el kerestetni Demszkyvel vagy Kőszeg Ferivel. Nem mertem részletezni azokat, mert a telefonomat évek óta lehallgatták. Ezt a tényt Végvári őrnagy néhány nappal ezelőtt meg is erősítette. »Mártika, ne beszéljen oda nem illő dolgokat a telefonján, mert lehallgatjuk.« Ó már csak tudta! Nagyon korán elindultam otthonról, de aznap látogatott Budapestre Francois Mitterrand francia köztársasági elnök, és a fél várost lezárták. Nem jártak a villamosok a Körúton, emiatt a táv felét futva tettem meg a moziig. Amire odaértem a Duna-gate című filmmel, a nézőtérén már egyetlen szabad hely sem volt. A meghívottak nem tudták pontosan, hogy mit fognak látni, de azt minden jelenlévő sejtette, hogy nagy dolgokra lehet ma itt számítani. Máig csodálkozom, hogyan lehetett három héten át titokban tartani, hogy egy belügyminisztériumi őrnagy kitergette nekünk a Cég szigorúan őrzött szennyesét.

50 == Kéri, 2004: 23.

51 == Fodor Gábor (1962–) jogász, politikus. 1988-ban a Fidesz alapító tagja, majd szóvivője. A Fidesz delegáltjaként vett részt az Ellenzéki Kerekasztal tárgyalásain, ekkoriban a Fidesz választmányának tagja volt. 1993-ban kilépett a pártból.

52 == Révész, 2006: 28.; Pogonyi Lajos: Az SZDSZ és a Fidesz feljelentette az Állambiztonsági Szolgálatot. *Népszabadság*, 1990. január 6. 6.

53 == Lovas, 1990: 278.

54 == A József körút 63 sz. alatti filmszínház 1951 és 1989 márciusa között Bányász mozi néven működött, ezt követően vette fel a Graffiti nevet.

A moziban, miután lement a félórás Végvári-film, siri csönd lett a nézőtéren. A színpadra lépett Fodor Gábor, felhívta Lovas Zolit és az első sorban ülő, a vetítésig személyesen mások által nem ismert Végvári József rendőr őrnagyot, aki e nap reggelén adta le a szolgálatát a Belügyminisztérium III/III-as ügyosztályán. A nézők vastappsal, felállva köszöntötték őt. Végvári talán a hirtelen nyilvánossá lett, a belügy történetében egyedülálló tettének visszavonhatatlanságára döbrent rá ebben a pillanatban, de az is lehet, hogy a nagy sikertől megindulva kezdett el sírni. Neki sem lehetett mindennapi élmény, hogy szemtől szembe találta magát a lehallgatott, megfigyelt ellenzékiekkel” – mesélte Elbert Márta.⁵⁵

A botrány következtében az állambiztonsági főcsoportfőnök, illetve a III/III-as csoportfőnök, majd végül Horváth István belügyminiszter is lemondott, az Országgyűlés pedig elfogadta a különleges titkosszolgálati eszközök és módszerek engedélyezésének átmeneti szabályozásáról szóló törvényt (1990. évi X. törvény), illetve új nemzetbiztonsági szolgálati rendszert alakítottak ki.⁵⁶

== Összegzés, kitekintés

A Fekete Doboz Alapítvány eddigi, több mint három évtizedes szerteágazó történetében kétségtelenül az 1989-es év a legjelentősebb. Nem egyszerűen a forgatott anyagok óraszámát, a felvételek terjedelmét figyelembe véve, hanem mindenekelőtt témáik történelmi jelentőségére, fontosságukra tekintettel. Idővel bebizonyosodott, hogy jó érzékkel sikerült kiválasztani azokat a szereplőket, megtalálni azokat eseményeket, amelyekkel kapcsolatban esetleg csak utólag igazolódott, hogy későbbi súlyuk, jelentőségük mennyire felértékelte az előzményeikre vonatkozó információkat. Ezekre viszont a megtörténtük idején még egyáltalán nem vagy csak alig és kevesen figyeltek fel, így is válhattak ezek a felvételek mára közelmúltbeli politikátörténetünk nélkülözhetetlen forrásaivá. A Fekete Doboz és a Vera and Donald Blinken Open Society Archives (OSA) között létrejött szerződés értelmében a Fekete Doboz letétbe helyezte archívumát az OSA-ban, amelynek beszállítása 2011 és 2014 között több menetben zajlott. Az OSA-Archívum kezelésében lévő és kutatható formában csak itt hozzáférhető több mint 3000 órnyi videóanyag egyedülálló forrást jelent történészek, szociológusok, a politikatudományi szakértők, médiakutatók, médiaművészek és diákok számára.⁵⁷

55 == Elbert, 2018: 122.

56 == Révész, 2003.

57 == A Fekete Doboz Alapítvány videóanyagainak katalógusa a Vera and Donald Blinken Open Society Archives oldalán <https://catalog.osaarchivum.org/catalog/jDeX5RJK#hu> (utolsó letöltés: 2022. június 11.). Az OSA oldalára részben vagy teljesen feltöltött filmek ezen a linken érhetők el: http://w3.osaarchivum.org/index.php?option=com_hwdvideoshare&task=viewcategory&Itemid=66&cat_id=16&lang=en (utolsó letöltés: 2022. június 11.).

A Soros-pályázat említett tervtémái és az 1989. év forgatási jegyzéke közötti eltérés jól illusztrálja, hogy a *Fekete Doboz* szinte az utókornak dolgozott. Ha elővesz-
szük a magyarországi rendszerváltás valamelyik kronológiáját, akkor látható, hogy
a későbbi emlékezet idővonalára könnyen rá lehet helyezni az 1989-ben forgatott fil-
mek egyes témaköreit. Azaz az utókor megítélése szerinti események és a forgató-
csoportot, technikát, utazást, anyagikat stb. nem kímélő *Fekete Doboz* ott volt, ahová
mások nem, vagy csak ritkán vitték el a kamerájukat. Külföldi filmkészítők gyakran
jelentkeznek be azokért a magyar és kelet-európai felvételekért, amelyek senki más által
meg nem örökített eseményeket, arcokat, történeteket őriznek. Jellemző, hogy 1988
tavaszán elszegődtek egy maroknyi ismeretlen fiatal mellé, és hetekig rohagáltak
bírószági tárgyalótermektől tüntetéseken keresztül eldugott presszóknak tartott
sajtótájékoztatókig, hogy minél többet megörökítsen róluk a kamera.⁵⁸ A pártosodás
lázában mintegy kétszáz újonnan megalakult párt közül ráérezni arra, amelyik ké-
sőbb meghatározó szerepűvé válhatott a politikai folyamatokban, nyugodtan ne-
vezhető „kiváló érzéknek”. Nem volt ebben és a többi témaválasztásban semmiféle
csalhatatlan előrelátás, bukni is lehetett volna „rossz lóra téve”, de nem ez történt.
A történelem igazolta az akkoriban megérzéssel hozott döntések többségének a he-
lyességét.

Szintet lépett az 1989-es vizuális dokumentáció megismerhetősége, amikor hosz-
szas előkészítő munka után 1999–2000-ben alkalom nyílt a kerekasztal-tárgyalá-
sok során vezetett „videójegyzőkönyvek” nyomtatott formában való megjelenteté-
sére.⁵⁹ Lehetővé vált az is, hogy a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára ke-
zelésében lévő, a tárgyalásokon történtek nagyobb részét megőrző hangfelvételek,
illetve a gyorsírással – teljes vagy kivonatos – feljegyzések és háttérdokumentációk
anyagai szakmailag feldolgozott állapotban hozzáférhetővé válhassanak a szélesebb
olvasóközönség számára is. A teljességre törekvő könyvsorozat első hat kötete pe-
dig közel négyezer oldalon maradéktalanul közli az Ellenzéki, illetve a Nemzeti
Kerekasztal-tárgyalások üléseinek videóra felvett szövegeit, utóbbi esetében a plená-
ris és középszintű tárgyalások mellett az érdemi munkának keretét biztosító hat poli-
tikai és hat gazdasági munkabizottság anyagaival együtt. Ezek politikatörténeti
kontextusba helyezését a részletes jegyzetapparátus, illetve a vonatkozó háttérdo-
kumentumok közlése könnyíti meg. A hetedik kötet nemzetközi tanulmánygyűj-
temény, a nyolcadik pedig a rendszerváltás szereplőinek portréit tartalmazza, a videó-
felvételek alapján készített fotókkal gazdagon illusztrálva az életrajzokat.⁶⁰

58 == Ezekből a felvételekből készült a *Fekete Doboz Videófolyóirat* első filmje, a Fidesz
megalakulását nyomon követő „Civil technikák”.

59 == Megkönnyítette a könyvsorozat megjelenését, hogy a programot – figyelemre méltó
módon – egyaránt támogatásáról biztosította két egymást követő tárcavezető:
Magyar Bálint művelődési és közoktatási miniszter, illetve Pokorni Zoltán oktatási
miniszter.

60 == Bozóki – Elbert – Kalmár – Révész – Ripp E. – Ripp Z. (szerk.), 1999–2000.

A saját filmek mellett a *Fekete Doboz* az 1990-es évek óta foglalkozik a filmkészítés fortélyainak oktatásával kifejezetten a társadalom perifériájára szorult emberek, többek között romák számára. Az első ilyen kezdeményezés a Községi Televíziós Iskola volt. Ennek keretében az ország több szegény régiójában nehéz helyzetű közösségek tehetséges tagjai szerezhetnek ismereteket a videózásról, hogy azok is jártasak legyenek a televíziózásban, akiknek eddig nem állt módjukban közösségük érdekeinek hangot adni és nyilvánosságot teremteni. 2001-ben indult el a Roma Média Iskola, amely hallgatói már az akkori Színház- és Filmművészeti Egyetem képzéséhez illeszkedtek, és az egyetem tanárai is szívesen oktatták őket. A *Fekete Doboz* szakmai teljesítményének elismerését – a *Kiskamerás történelem* című kétrészes film díjazásával – a Joseph Pulitzer-emlékdíj odaítélése jelezte 1993-ban.

I. sz. dokumentum⁶¹

BELÜGYMINISZTERIUM
III/III-7. Osztály
II-20/192/1988.

SZIGORÚAN TITKOS
(Selejtezésig!)

45-78/3-192/88

192. számú NAPI JELENTÉS
Budapest, 1988. október 7.

I.) HK-K/3-12-12

1988. október 5-én „Fekete doboz” néven új, független videófolyóirat alakult. A képződmény kezdeményezői Elbert Márta, Jávor István (bny), Ember Judit, Lányi András, Pesty László és Vági Gábor szerkesztők. A társaság olyan dokumentumokat, eseményeket kíván forgalomba hozni videokazettán, amelyekről a hivatalos tömegkommunikáció – szerintük – nem vagy nem kellő objektivitással adott tájékoztatást. Pl. különböző tüntetések, akciók vagy „alternatív szervezetek” ülései.

Tevékenységükhöz kértek engedélyt, de az érdemi döntést nem várták meg és 117 címre – döntő többségében szerkesztőségeknek, pártbizottságoknak – megküldték a mellékelt tájékoztatót.

Intézkedés: – a fejleményeket figyelemmel kísérjük
– az érintett személyek ellenőrzését folytatjuk (5)

Mészáros Béláné r. alezredes
osztályvezető

Készült: 12 pld/2 lap
Kapják: elosztó szerint

[*ÁBTL 2.7.1. III/III-192-1/1988. 1988. október 7. Gépirat, Mészáros Béláné aláírásával.*]

61 = = Az utólag kézzel írt rész dőlttel szedve.

2. számú dokumentum

A Fekete Doboz videófolyóirat 1988 és 1989 évben forgatott anyagainak jegyzéke

1988. március 15.	Felvonulás
március 30.	Fidesz nagygyűlés a Tinódi moziban
április	a Fidesz bírósági tárgyalásán
május	Fidesz – HNF ⁶² megbeszélése a Kossuth klubban
május	Fidesz nagygyűlés a Jurta Színházban ⁶³
május	Nyilvánosság Klub első ülése a Jurtában
május	Sajtótájékoztató – Fidesz – a Hajnal bárban
május	TDDSZ ⁶⁴ megalakulása a Metro klubban
május	TDDSZ sajtótájékoztató a Corvin téren
május	Tüntetés Bős-Nagymaros ⁶⁵ megépülése ellen a Vörösmarty térről az Osztrák Követségig
június 16.	Forgatás Budapesten és Párizsban
június 27.	Erdély-tüntetés a Hősök terén
június	Rajk László a párizsi emlékműről ⁶⁶
július	Portré Losonczy Annával ⁶⁷
július	Interju Hanák Péter ⁶⁸ történésszel a TDDSZ-ről
július	Éhségstrájk Budapesten

62 == HNF (Hazafias Népfront): 1954 és 1990 között az állampárt irányítása alatt álló, a társadalmi és kulturális szervezeteket egyesítő tömegmozgalom.

63 == Jurta Színház: 1987-ben nyílt meg a Népligetben, a rendszerváltás idején több ellenzéki rendezvénynek adott helyet.

64 == TDDSZ (Tudományos Dolgozók Demokratikus Szakszervezete): a pártállam első legális ellenzéki szervezete, 1988 májusában alakult meg. A Független Szakszervezetek Demokratikus Ligájának egyik alapító tagjaként részt vett az Ellenzéki Kerekasztal munkájában is.

65 == Bős-nagymarosi vízlépcső: egy 1976-os kormányközi egyezmény alapján a Duna magyarországi és szlovákiai közös szakaszának komplex hasznosítására tervezett építmény. A magyar kormány a környezetvédők és civilek tiltakozásának hatására 1989-ben leállította az építkezéseket.

66 == Párizs híres temetőjében, a Père-Lachaise-ben áll Nagy Imrének és az 1956-os forradalom mártírjainak Rajk László elképzelése nyomán készített, és 1988. június 16-án felavatott emlékműve.

67 == Losonczy Anna: a Nagy Imre-per harmadrendű vádlottjaként a börtönben 1957 decemberében tisztázatlan körülmények között meghalt Losonczy Géza lánya.

68 == Hanák Péter (1921–1997) történész. 1988-ban a TDDSZ Tudománypolitikai Bizottságának referense. Lásd 55. sz. jegyzet.

július	Interjú Lipták Bélával ⁶⁹ Bős-Nagymarosról
július	Interjúk a Fidesz vezetőivel
augusztus	Szárszó '88 ⁷⁰
szepetember	Dunai duzzasztógáták konferencia
június–szept.	a Hálózat üléseiről
szeptember	Nagy vizlépcsőellenes tüntetés a Parlament előtt.
szeptember	Nagymarosi női tüntetés
szeptember	Faludy est a Jurta színházban
szeptember	Szegedi egyetemisták sztrájkja
szeptember	a Fidesz országos kongresszusa
szeptember	Élőlánc az Erzsébet és a Lánchid között a Dunáért
szeptember	Egyetemisták tüntetése a Petőfi szobornál
	Bős-Nagymaros ellen
október	Szolgálatmegtagadók tüntetése
október	a Cserkészszövetség megalakulása a Múzeum
	Kávéházban
október	a MODESZ ⁷¹ alakuló ülésén a Toldi moziban
október a	Wallenberg Kör ⁷² alakuló ülése
október 23.	Budapest több pontján

1988. október 30.	BNV ⁷³ ellenes tüntetés délután és este
november 4.	a Köztársaság téren
november 4.	a 301-es parcellánál
november 7.	Söprögetés a Vörösmarty téren
november	Országos Cserkésztalálkozó a Jurtában

69 == Lipták Béla (1936–) villamosmérnök, újságíró, lapszerkesztő. 1986-ban a Duna elterelése elleni harc céljával létrehozta a Magyar Környezetvédelmi Alapot. Lásd 56. sz. jegyzet

70 == Szárszó '88: 1988 augusztusában a Klubtanács, valamint a Bibó István, a Széchenyi István és a Rajk László Szakkollégiumok szervezésében a balatonszemesei Express táborban rendezték meg a Szárszó '88 elnevezésű táborozást, amelyen közel harminc reformpárti szervezet képviselői vitatták meg az ország és a nemzet helyzetét, a jövő kihívásait.

71 == Modesz (Mozgóképek Demokratikus Szakszervezet): 1988 októberében megalakult független szakszervezet.

72 == Wallenberg Kör (Raoul Wallenberg Egyesület): a diszkriminált magyarországi kisebbségek jogi képviselete érdekében 1988 decemberében egyetemi hallgatók, szociológusok, közgazdászok és újságírók kezdeményezésére megalakult csoportosulás.

73 == BNV: lásd: 57. sz. jegyzet.

november	a Szabad Demokraták Szövetségének alakuló közgyűlésén
november	a Magyar Zsidó Kulturális Egyesület alakuló ülésén
november	egyetemi sztrájkok Budapesten
november	portré Pártay Tivadarral ⁷⁴ és Révész Andrással ⁷⁵
november	a Független Kisgazdapárt és a Szociáldemokrata Párt ülései
december	az 1956-os konferencia előadásai a Közgáz Egyetemen
november 15.	a Brassói felkelés ⁷⁶ 1. évfordulóján
november	a Nyilvánosság Klub közgyűlésén
december	TDDSZ kongresszusa
december	Vida Miklós ⁷⁷ és Dauda Sándor ⁷⁸ képviselők visszahívása
december	a Beszélő 25. jubileumi számának ülése a Jurtában folyamatos forgatás az 1848-as Emlékmű helyzetéről
1989. január	a BZSBT ⁷⁹ által szervezett többpártrendszer-vita a Jurta színházban
január	Jan Palach ⁸⁰ tűzhalálának 26. évfordulója, megemlékezés
február	a Csehszlovák Nagykövetség előtt
február	Kossuth klub: az Új Pártok tanácskozása a Szociáldemokrata Párt nagygyűlésén

74 = = Pártay Tivadar (1908–1999) kisgazda politikus, lapszerkesztő, újságíró. Az 1988 tavaszán létrehozott Történelmi Igazságtétel Bizottság alapító tagja.

75 = = Révész András (1909–1996) jogász, szociáldemokrata politikus. Részt vett a szociáldemokrata párt 1989. januári újjáalakításában.

76 = = Az 1987-es brassói munkásfelkelés: az 1987. novemberi felkelés Románia kommunista időszakának egyik legjelentősebb szociális és politikai követelésekkel fellépő munkáslázadása volt, amelynek a hadsereg fegyveres beavatkozása vetett véget. Az 1988-as évfordulóra szervezett budapesti rokonszenvtüntetést, amelyhez többek között a Fidesz, a Szabad Kezdeményezések Hálózata, az MDF és a TDDSZ is csatlakozott, a rendőrség erőszakosan oszlatta fel.

77 = = Vida Miklós (1927–2005) gépészmérnök, 1953 és 1988 között országgyűlési képviselő, 1975-től az Elnöki Tanács tagja. Visszahívását megelőzendő, 1989 márciusában lemondott tisztségeiről.

78 = = Dauda Sándor (1955–) mozdonyvezető, 1985-től országgyűlési képviselő. Bár az 1989. június elejére visszahívásáról kiírt szavazás az alacsony részvétel miatt érvénytelen volt, mégis lemondott mandátumáról.

79 = = BZSBT (Bajcsy Zsilinszky Endre Baráti Társaság): 1989 márciusában az Ellenzéki Kerekasztal egyik megalapítója.

80 = = Jan Palach (1948–1969) cseh egyetemista. 1969 elején – tiltakozásul a Varsói Szerződés megszálló csapatainak bevonulása és a prágai tavasz eltiprása ellen – felgyújtotta magát a prágai Vencel téren.

február	Interjú Király Bélával ⁸¹
február	Interjú Magyar Bálinttal
március	Vörösmarty tér: tüntetés Hável ⁸² bebörtönzése ellen
március	folyamatos forgatás Miskolcon a cigánygettóról
március	Nagymaros: hogyan áll az építkezés az Országgyűlés lassítási ígérete után?
1989. március	Interjú Fodor Gáborral
március	MDF Közgyűlés a Közgáz. Egyetemen
március	Kornis Mihály ⁸³ egy eddig sehol nem publikált novelláját mondja el
március 15.	Budapest
március	Interjú Lengyel Lászlóval ⁸⁴
március	a Petőfi kör emlékülése a Budai Vigadóban
március	az SZDSZ közgyűlése a Corvin moziban I.
április	forgatás a 301-es parcellában Nagy Imre és társainak tetemének kihantolásánál
április	Interjú Orbán Viktorral
április	Interjú Bába Ivánnal
április	Interjú Varga Csabával ⁸⁵
április	az SZDSZ közgyűlése a Corvin moziban II.

81 = Király Béla (1912–2009) katonatiszt, politikus, író, történész, egyetemi oktató. A Nemzetőrség élén játszott vezető szerepe miatt 1956-ban emigrált. 1989-ben hazatért, beszédet mondott Nagy Imre újratemetésén.

82 = Václav Hável (1936–2011) cseh drámaíró, politikus. Az emberi jogi Charta '77 mozgalom szóvivőjeként bebörtönözték. A csehszlovákiai „bársonyos forradalomban” vezető szerepet töltött be, 1989 végén a Csehszlovák Szövetségi Köztársaság elnökévé választotta meg a parlament.

83 = Kornis Mihály (1949–) író, drámaíró, rendező. Az 1970-es évektől részvevője a demokratikus ellenzék tevékenységének, közreműködik a szamizdatok megjelentetésében.

84 = Lengyel László (1950–) jogász, közigazdász, publicista, politológus. Az 1987-ben független magánvállalkozásként létrehozott Pénzügykutató Rt. tudományos igazgatója.

85 = Varga Csaba (1946–) író, filozófus, szociológus. 1987-ben Lakitelken a Magyar Demokrata Fórum egyik alapítója, majd 1989-ben a parasztpárt utódként megalakult Magyar Néppárt egyik országos titkára, a kerekasztal-tárgyalások résztvevője.

1989. május	A Szabad Európa Rádió – forgatás Münchenben a rádió munkatársaival /30 óras felvett anyag/
május 2-től – június 11-ig	Forgatás az Ellenzéki Kerekasztal ülésein a Jogi Karon
május	Interjú Csengey Dénessel ⁸⁶
május	Interjú Kapolyi Lászlóval ⁸⁷
május	Budaliget – Inconnu csoport ⁸⁸ kopjafa-faragás
május	Rákosliget – Egy négytagú család kilakoltatása
június	Kisebbségi konferencia – Nyilvánosság Klub ülése
június	A TIB ⁸⁹ sajtótájékoztatói a Corvin téren
június 10.	A három tárgyalófél megállapodása a tárgyalások megkezdéséről. KB székház.
június 14.	Plenáris ülés a Parlamentben
június	Mark Palmer ⁹⁰ az Ellenzéki Kerekasztalnál a Jogi karon
június 16.	Forgatás a Hősök terén és a Rákoskeresztúri temetőben
június 21 – szeptember 16	Az Ellenzéki Kerekasztal ülései a Parlamentben
június	Mark Palmer az Ellenzéki Kerekasztalnál a Parlamentben
július	Nyolc interjú olyan emberekkel, akiket 1988-89-ben a rendőrség minden ok nélkül elvitt, megvert, becsukott.

86 = = Csengey Dénes (1953–1991) népművelő, író, politikus. 1987-ben Lakitelken a Magyar Demokrata Fórum egyik alapítója, 1988-tól a *Hitel* szerkesztőségének munkatársa

87 = = Kapolyi László (1932–2014) mérnök, politikus, 1988-ig a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága tagja. 1989-ben megalapította a System Consulting Kft.-t, amely jelentős szerepet játszott az orosz államadósság lebontásában.

88 = = Inconnu csoport: 1978-ban bemutatkozott, magukat függetlennek és ellenzékinek valló képzőművészcsoporthoz tartoztak. Részt vettek a demokratikus ellenzék által szervezett kiállításokon, összejöveteleken, a szamizdat-irodalom előállításában. 1989-ben szerepük volt a 301-es parcella feltárásában, helyreállításában.

89 = = TIB (Történelmi Igazságtétel Bizottság): az 1988 tavaszán megalakult civil szervezetet főleg az 1956-os forradalom idején betöltött szerepükért elítélt és meghurcolt személyek alapították. Alapvető célkitűzése volt, hogy a magyar köztudatból tűnjenek el a diktatúra történelemhamisításai, és kerüljenek méltó megvilágításba azok az események, amelyek a Kádár-rendszer le kívánt tagadni. 1989-ban fontos szerepet játszottak a Nagy Imre-újrateremtés megszervezésében.

90 = = Mark Palmer (1941–2013) amerikai politikus, diplomata. 1986 decembere és 1990 januárja között az Egyesült Államok budapesti nagykövete. Az 1980-as évek végén többször részt vett az erőszakmentes rendszerváltást követelő demonstrációkban.

július	Forgatás Lengyelországban a választások előkészületein. Interju Szolidaritás ⁹¹ vezetőikkel.
július	Borisz Sztukalin ⁹² az EKA-nál
1989. augusztus	Prága augusztus 21-i tüntetés
augusztus	NDK menekültek Budapesten, A határon menekülések.
augusztus	Nemzeti Kerekasztal tárgyalások a Parlamentben
szepember	Interju Szabó Zoltán ⁹³ feleségével Párizsban
szepember	Európa az áramlatok ellen – Fesztivál Amsterdamban.
szepember	Munkásőrelles tüntetés a Bem szobornál és a Munkásőrség ⁹⁴ székháza előtt.
október	Az MSZMP XIV. rendkívüli kongresszusa
október	Kelet Berlin és Lipcse

Megjegyzés: 1. Az Ellenzéki Kerekasztal ülésein – kizárólagos for-
gatási engedéllyel – kb. 100 órai anyagot vettünk fel.
2. A Nemzeti Kerekasztal vitáit – már nem kizárólagos joggal – de
egyedül a Fekete Doboz rögzítette kb.
20 órában.

1989. október	Örményország – Jereván, Leninakan, Szpitak a földrengés után 1 évvel.
október 23.	Interju Balogh János rendőrszázadossal, aki az előző évi tüntetéseket felügyelő rendőrezred parancsnoka volt.

91 = Szolidaritás (Solidarność): a munkásjogok védelmére 1980-ban alakult országos lengyel szakszervezet. 1989-ig a legnagyobb tömegmozgalmi csoportot alkotta a fennálló szocialista rendszerrel szemben. Az 1988-os sztrájkok következtében a kormány és a pártvezetés rákényszerült arra, hogy az 1981. december 13-án felszámolt Szolidaritás vezetőivel tárgyalásokat kezdjenek. A kerekasztal-tárgyalások eredményeként 1989. június elejére kiírt választásokon a Szolidaritás jelöltjei elsöprő győzelmet arattak.

92 = Borisz Sztukalin (?–?) 1985 júliusa és 1990 júliusa között a Szovjet Szocialista Köztársaság budapesti nagykövete.

93 = Szabó Zoltán (1912–1984) író, publicista, lap- és könyvszerkesztő, szociográfus. 1951 és 1974 között a Szabad Európa Rádió angliai szerkesztőségének vezető publicistája.

94 = Munkásőrség: 1956 és 1989 között a hatalom támogatására létrehozott, közvetlen pártirányítás alatt álló félkatonai szervezet.

október 27–28.	Az SZDSZ második közgyűlése a Gólyavárban. ⁹⁵
október 26–28.	Csenyéte – egy cigány település korrajza.
október 28–29.	Prága – a cseh forradalom
november	Hegyi Karabah – az örmény-azeri ellentét ⁹⁶
november	A kommunista párt iratainak megsemmisítései – éjszakai képek a zúzdából.
november	Ledől a berlini fal
november – december	5 részes egyenként 55 perces film készítése az EKA ⁹⁷ története címmel.
december 22–29.	Romániai forradalom – forgatás: Nagyszeben, Temesvár, Kolozsvár, Nagyvárad
december 25.	Forgatás a BM III/III-as ügyosztályán
december 30.	Végyvári József BM őrnagy – interjúsorozat I.
1990. január 5.	Végyvári portré
január 19.	A DUNA-GATE botrány sajtótájékoztatója a Grafitti moziban
január 20–25.	Végyvári portré
február – március –	Forgatás az ellenzéki pártok kampánymegmozdulásain.
március 20.	Forgatás Marosvásárhelyen a magyarellenes véres pogrom alatt ⁹⁸
március 25. és április 8.	Parlamentari választás Mo-n
április 9-től	Szegénységről szóló film forgatása

[OSA Fekete Doboz Alapítvány Irattára. A Fekete Doboz Videófolyóirat az 1988. és az 1989. évben forgatott anyagainak jegyzéke. Gépirat, aláírás nélkül.]

95 == Gólyavár: az ELTE Bölcsészettudományi Kara Múzeum körüli campusának az 1870-es években épített nagy, nyolcszögletű előadótermét befogadó épület.

96 == Hegyi-karabahi konfliktus: a régóta vitatott hovatartozású Hegyi-Karabah Autonóm Terület parlamentje 1988. elején olyan határozatot hozott, melyben azt kérte, hogy a területet az Azerbajdzsáni SZSZK-tól csatolják át az Örmény Szovjet Szocialista Köztársasághoz. Azerbajdzsán többször is ellenezte a kérést, majd 1988 és 1990 között több alkalommal is örményellenes pogromokra került sor.

97 == EKA (Ellenzéki Kerekasztal).

98 == Marosvásárhelyi pogrom (fekete március): 1990. március 19–20-án Marosvásárhelyen véres összecsapások zajlottak le a zavarkeltés céljából odautaztatott románok és az addig békésen tüntető magyar civilek között. A zavargásoknak több halottja és több száz sérültje volt.

=== Levéltári források ===

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)
2.7.1. Napi Operatív Információs Jelentések
4.1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok
A-3017/15. A BM. Tanulmányi és Kiképzési Csoportfőnökség
állambiztonsági tanulmányai 1/1973 A BM állambiztonsági
szervek speciális bűnmegelőző tevékenysége

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)
M-KS 288. f. 7. cs. A Központi Bizottság (Ideiglenes Központi Bizottság)
Titkárságának iratai (1956–1989)

Vera and Donald Blinken Open Society Archives (OSA)
Fekete Doboz Alapítvány Irattára (rendezés alatt)
300-7-1. Records of Radio Free Europe/Radio Liberty Research Institute,
US Office, Hungarian Subject Files.

=== Hivatkozott irodalom ===

Borbándi, 1996
Borbándi Gyula: *Mókuskok az angolok kertben. A Szabad Európa Rádió története.*
Európa, Budapest.

Bozóki (szerk.), 1992
Tiszta lappal: a FIDESZ a magyar politikában 1988–1991. Szerkesztette: Bozóki
András. FIDESZ, Budapest.

Bozóki – Elbert – Kalmár – Révész – Ripp E. – Ripp Z. (szerk.), 1999
A rendszerváltás forgatókönyve: kerekasztal-tárgyalások 1989-ben. 1.
Szerkesztette: Bozóki András – Elbert Márta – Kalmár Melinda – Révész Béla
– Ripp Erzsébet – Ripp Zoltán. Magvető, Budapest.

Bozóki – Elbert – Kalmár – Révész – Ripp E. – Ripp Z. (szerk.), 1999–2000
A rendszerváltás forgatókönyve: kerekasztal-tárgyalások 1989-ben, 1–8.
Szerkesztette: Bozóki András – Elbert Márta – Kalmár Melinda – Révész Béla
– Ripp Erzsébet – Ripp Zoltán. Magvető – Új Mandátum, Budapest.

Elbert, 2018
Elbert Márta: *Kiskamerás történetek. Közügyek és magánügyek.* Gabbiano Print Kft.,
Budapest.

Fodor, 1978

Fodor László: *Pártirányítás és a sajtó*. Tankönyvkiadó, Budapest.

Halmi-Vásárhelyi, 1998

A nyilvánosság rendszerváltása. Szerkesztette: Halmi Gábor – Vásárhelyi Mária.
Új Mandátum, Budapest.

Jakab, 1970

Jakab Sándor: A tömegkommunikációs rendszerek hatékonyabb munkájáról.
Társadalmi Szemle, 2. sz. 33–42.

Kéri, 2004

Kéri László: Limlomok közt turkálva. In *Már megint egy új lap! 1988-tól az EU-ig első évfolyam első számok tükrében*. Szerkesztette: Balázs István.
Animus, Budapest.

Krahulcsán-Müller, 2004

Krahulcsán Zsolt – Müller Rolf: Hivatali- és pártapparátus, irodalom, 1962–1979.
In *Zárt, bizalmas, számozott. Irodalom-, sajtó- és tájékoztatáspolitikai 1962–1979*. Szerkesztette: Cseh Gergő Bendegúz – Krahulcsán Zsolt – Müller Rolf – Pór Edit. Osiris, Budapest.

Kulcsár, 1975

Kulcsár László: Témák és szerepek a köznapi kommunikáció egyik jelentős színterén
– a munkahelyen. *Rádió és Televízió Szemle*, 2–3. sz. 68–74.

Lenin, 1980

Lenin, Vlagyimir Iljics: *A propagandáról és az agitációról*. Kossuth – Kárpát
Könyvkiadó, Budapest–Uzsgorod.

Lick, 1975

Lick József: A politikai tudat tartalma és formálása. *A Politikai Főiskola
Közleményei*, 1. sz. 90–100.

Lovas, 1990

Lovas Zoltán: *Jöttem, láttam, győztek: egy ámokfutó riporter kalandjai Berlintől
Karabahig*. AB-Beszélő, Budapest.

Nóvé, 1999

Nóvé Béla: *Tény/Soros. A magyar Soros Alapítvány első tíz éve, 1984–1994*.
Balassi, Budapest.

Pütkösti, 2005

Pütkösti Árpád: *Szeplőtelen fogantatás*. Népszabadság Könyvek, Budapest.

Révész, 2003

Révész Béla: *Az állambiztonságtól a nemzetvédelemig. A belső biztonsági szolgálat átalakításának alternatívái a rendszerváltás idején*. Acta Universitatis Szegediensis Acta Juridica et Politica, Szeged.

Révész, 2006

Révész Béla: *A „Duna-gate” ügy jelentősége a rendszerváltás történelmében – politológiai értelmezési lehetőségek*. Acta Universitatis Szegediensis Acta Juridica et Politica, Szeged.

Révész, 2018

Révész Béla: *Az Igazságügyi Minisztérium története*. 2. kötet. *A pártirányítás évtizedei (1944–1990)*. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest.

Van kiút, 1988

Van kiút. A Hálózat Ideiglenes Tanácsának nyilatkozata 1988 májusában.
Beszélő, 24. sz. 52–53.

Tőkés, 1998

Tőkés Rudolf: *A kialakult forradalom. Gazdasági reform, társadalmi átalakulás és politikai hatalomutódlás 1957–1990*. Kossuth, Budapest.

Tőkés, 2018

Tőkés Rudolf: *Újragondolt történelem. Válogatott tanulmányok 1967–2007*. Kossuth, Budapest.

Varga, 1972

Varga Károly: *Két koncepció a tömegtájékoztatásról. Rádió és Televízió Szemle*,
1. sz. 5–14.

==== Sajtó ====

Népszabadság

=== Internetes hivatkozások ===

A Fekete Doboz Alapítvány videóanyagainak katalógusa a Vera and Donald Blinken Open Society Archives oldalán

<https://catalog.osaarchivum.org/catalog/jDeX5RJK#hu>
(utolsó letöltés: 2022. június 11.).

Az Open Society Archives oldalára feltöltött videóanyagok

http://w3.osaarchivum.org/index.php?option=com_hwdvideoshare&task=viewcategory&Itemid=66&cat_id=16&lang=en (utolsó letöltés: 2022. június 11.).

Kulcsszavak

=====

film-színház, 1989, ellenzéki mozgalmak

/ The Role of the Black Box Foundation in the Visual Documentation of the Years of the Regime Change /

Fekete Doboz Alapítvány (Black Box Foundation) was established in 1988 as the first independent media group in Communist Hungary. Since then, Black Box has both participated in and documented Hungarian politics and cultural events in a way fundamentally different from state-controlled media. Black Box gave voice and a face to those deprived of media visibility: those who dared to print samizdat, those who commemorated the 1956 Revolution, those who organized protests against the communist dictatorship, and those who demanded social and political change and advocated national sovereignty before the regime change. Black Box highlights include the “Opposition Roundtable Negotiations,” (1989) documenting the power handover/takeover process that facilitated the peaceful regime change in Hungary from communist dictatorship to multi-party democracy.

Black Box chronicled the events that took place in private flats, underground venues, bars, cinemas, theatres and finally in the streets. The video documentation created between 1988 and 1996 is the largest and most significant private video archive from the era of the regime change in Hungary.
